

Сергій Валерійович Кононенко,

кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри психології
Краматорського економіко-гуманітарного інституту

ВПЛИВ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ НА ОСОБИСТІТЬ ФАХІВЦЯ ЮРИДИЧНОГО ПРОФІЛЮ

У статті розкрито проблеми впливу правової свідомості на особистість юристів як у плані психологічного аналізу правосвідомості, так і в плані психологічної характеристики комплексу професійно важливих якостей юриста.

Ключові слова: вплив правової свідомості, особистість фахівця юридичного профілю, юридична діяльність, свідомість, право.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У перехідний період соціально-економічних і політичних змін у суспільстві спостерігається напружена ситуація у формуванні правої свідомості певної частини населення, особливо молоді, порушення раніше засвоєних моральних стереотипів соціальної поведінки й ускладнення формування нових, значне підвищення рівня правопорушень і злочинності. Певною мірою ці процеси навіть стосуються деякої частини працівників юридичної сфери у формі різних виявів професійної деформації. Подолання деформації правової свідомості та створення умов для підвищення рівня правової культури юриста, активної і свідомої участі їх у здійсненні реформи потребує розгляду проблеми впливу правової свідомості на особистість фахівця юридичного профілю. Саме ці питання набули наразі особливої актуальності та потребують подальшого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Аналіз сучасних досліджень у галузі загальної й юридичної психології (О. М. Бандурка, В. І. Барко, С. П. Бочарова, В. Л. Васильєв, О. В. Землянська, В. С. Медведєв,

О. Р. Ратінов, В. В. Романов, О. В. Тімченко та ін.) свідчить про значну наукову актуальність вирішення проблеми правосвідомості особистості, зокрема правосвідомості фахівця юридичного профілю. Правосвідомість сучасного юриста, на думку цих авторів, слід розглядати як особливу форму свідомості, яка, у зв'язку з впливом низки об'єктивних (соціальних) і суб'єктивних (психологічних) чинників, складається з комплексу базових правових понять.

У механізмі правового впливу на особистість юриста надзвичайно важливу роль відіграє правосвідомість. Вона посідає проміжне місце серед елементів свідомості, оскільки формується в людей під впливом різних чинників, у тому числі, правових. Правосвідомість при всій її різноманітності та недосконалої виступає як засіб регулювання суспільних відносин: особистість – право [1].

За визначенням О. М. Бандурки, С. П. Бочарової, О. В. Землянської, правова самосвідомість розглядається як сфера індивідуальної свідомості, що відображає правову дійсність у формі юридичних знань, оцінного ставлення до права і практики його застосування, правових установок та ціннісних орієнтацій, що регулюють людську поведінку в юридично значущих ситуаціях [2]. На думку В. Л. Васильєва, правосвідомість – це система ідей, уявлень, емоцій і почуттів, які виражають ставлення індивіда, групи, суспільства до права та діяльності, пов'язаної з правом. У ній відображена правова дійсність у вигляді знань про право, осмислення того, що є правом, яким воно було (ставлення до права минулих років) та яким має бути (ставлення до майбутнього права), а також у вигляді правових настанов поведінки як реакції на оцінку чинного права, роботу правозастосовних органів. Правосвідомість має бути властива не лише творцям юридичних норм, законодавцям, а й усім громадянам держави [3].

Мета статті – розкрити психологічні особливості впливу правової свідомості на особистість фахівця юридичного профілю.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Правосвідомість, як відомо, є сукупністю уявлень, поглядів, переконань, оцінок, настроїв та емоційного ставлення людей до права і державно-правових явищ. Правосвідомість характеризує соціальну практику як емпіричну діяльність, у процесі якої виражається суб'єктивне ставлення людей до чинного права, уявлення про свої права й обов'язки, справедливість і несправедливість норм права, сутність та принципи правової організації суспільства, почуття, настрої, емоції, пов'язані з оцінкою існуючого правового режиму. Одним із виявів колективної правосвідомості є групова правосвідомість. Особливо важливою для нашого суспільства і держави є правосвідомість виконавчих інститутів влади.

У галузі вирішення цієї проблеми актуальну роль має питання про сутність та зміст правосвідомості фахівця юридичного профілю, бо правосвідомість є найважливішим психологічним механізмом надійності праці юриста.

Правосвідомість як форма суспільної свідомості виникає і функціонує як відображення суспільного буття, що пов'язане зі сферою права, правовими відносинами. Правосвідомість особистості відображає правову систему її життя в суспільстві. Це система понять, поглядів, уявлень та ідей, у якій усвідомлюється й оцінюється ставлення людей до дійсності, до самих себе з приводу чинного або бажаного права. Також це сукупність соціально-психологічних явищ і процесів, що виражаються у почуттях, настроях, які пов'язані з реальним правом. Поняття “право” є досить складним – це не лише юридичний, а й філософський, етичний, соціологічний термін.

Для виявлення ролі правосвідомості у формуванні соціальної активності людини її слід вивчати на різних рівнях і зрізах у всьому різноманітті її вияву та особливостей: як свідомість індивідуальну, групову, суспільну; так і систему, що містить різні форми (види) віддзеркалення суспільних стосунків – політичні, правові, етичні, філософські, релігійні.

Правосвідомість відрізняється предметом відображення. Предмет відображення правосвідомості – це правова дійсність. Вона містить у собі: право, яке формується, – на стадії правоутворення та правотворення; право, що вже сформувався, – позитивне право (його норми, принципи, інститути, галузі); право, яке реалізується, – у поведінці людей, діяльності юридичних осіб, правозастосовних органів – органів внутрішніх справ, прокуратури [7].

При розгляді взаємодії правосвідомості, законності і права В. І. Темченко звертає увагу на те, що слід незмінно враховувати тісний сплав усіх форм суспільної свідомості. Немає жодної форми свідомості, байдужої, нейтральної до права, законності. Але ступінь впливу кожної з них на право та законність є різним [12].

На відміну від правосвідомості право, на думку В. І. Власова, існує не лише як сукупність установлених державою, зафіксованих у законі і закріплених у різних формах права (цивільне, трудове, адміністративне, конституційне, кримінальне тощо), але й як певна система правових відносин [4]. У межах цієї відмінності між правом і правосвідомістю існує взаємозв'язок та взаємозалежність. Досліджуючи компоненти правосвідомості, О. В. Кобець підкреслює, що психолого-правова природа цього явища, з одного боку, опирається на вихідне положення психологічної науки про єдність свідомості і діяльності, а з іншого боку – правосвідомість повністю відповідає основним функціям права (пізнавальній, оціночній, регулятивній).

Діяльність юриста має науково обґрунтований характер, тому в елементному складі правосвідомості фахівця юридичного профілю виявляються певною мірою компоненти теоретичної правосвідомості. Теоретична правосвідомість є науковими знаннями, ідеями, концепціями про суть, характер взаємодії правових явищ, усього механізму правового регулювання. Тому вона може бути названа науковою правосвідомістю. Її рівень визначається глибиною пізнання правових явищ ученими, політичними діячами, фахівцями в галузі законодавства. У процесі загального та спеціального правового виховання елементи теоретичної правосвідомості

входять у правову свідомість мас, під впливом якої формується буденна і спеціалізована правосвідомість особистості [8].

О. М. Бандурка, С. П. Бочарова, О. В. Землянська відзначають, що юридична діяльність за своїм змістом завжди є професійно правовою діяльністю. Саме в цьому полягає її відмінність у соціально-психологічному аспекті від діяльності громадян у формах реалізації норм права в повсякденних стосунках. Свідомість є безпосереднім джерелом активності особистості та регулятором її поведінки, сама випробовує регулюючий вплив зовнішніх явищ: криміногенної субкультури, ставлення до юридичних органів, яке формується засобами масової інформації в нашому суспільстві тощо [2].

Функції правосвідомості – це основні напрямки її впливу на правові явища, правову систему в цілому. Правосвідомість – елемент правової системи, поєднаної з її іншими елементами: системою права, системою законодавства, юридичною практикою, правовою культурою. Дослідження О. Р. Ратінова свідчать, що вплив правосвідомості на особистість поширюється, якщо виконуються такі функції:

1. Когнітивна (пізнавальна, інформаційна) – передбачає поінформованість особистості про нормативні акти, зміст юридичних норм, закони і правове ставлення до них.

2. Правостворююча (ціннісна, емоційна) – передбачає ціннісне ставлення особистості до законодавства, співвіднесення правових норм зі своїми поглядами стосовно правового, обов'язкового, необхідного. Ця функція свідчить про те, що нормативно-правові акти виступають як зовнішнє вираження правосвідомості суспільства та законодавчих органів держави.

3. Регулююча (настановна) – передбачає співвідношення поведінки людей з чинною в суспільстві системою правових розпоряджень; мотиви і настанови стосовно поведінки, врегульованої правом, – відповідно до правових дозволянь та заборон [9].

Вплив правосвідомості на особистість, на думку А. М. Столяренко, залежить від форм суспільної свідомості, викликаних до життя потребою

особливого роду регламентації характеру спілкування між людьми. У структурі життя суспільства суспільна правосвідомість у будь-якій її формі виконує певні соціальні функції. На людину впливають усі форми суспільної свідомості, оскільки вона є формою віддзеркалення суспільного буття. Тобто суспільна свідомість для особистості виконує соціальну функцію пізнання суспільного буття, функцію пізнавальну, гносеологічну. Цим і визначаються особливості здійснення правосвідомістю як пізнавальної, так і практичної функцій [11]. Як вважає О. Р. Ратінов, на особистість юриста впливають компоненти структури правосвідомості: правові знання; правові оцінки; правові настанови. Необхідність та обсяг правових знань особистості обумовлено тим, наскільки вона залучена до системи правових відносин. Набуття і засвоєння правових знань здійснюються за допомогою соціального та правового досвіду особистості. Пройшовши через свідомість особистості, правові явища викликають ціннісне до себе ставлення: оцінюються як правові знання, так і правова дійсність з погляду цих знань. Відбувається процес не прямого відтворення в діях особистості одержаних знань, а виникає їхній переосмислений варіант, співвіднесений із поглядами на правові обов'язки. Після цього виробляється правова настанова, яка відображає готовність до певної правової поведінки. Блок правових настанов містить також схильність до оцінки правових явищ, виходячи з напрямку правової поведінки. Він впливає як на регулюючу (настановну), так і на пізнавальну (когнітивну) та правостворюючу (ціннісну) функції правосвідомості [9].

Правосвідомість є необхідною умовою створення норм права, їх точної і повної реалізації. Вона виступає чинником поваги до права. Як зазначає В. В. Романов, роль правосвідомості у процесі правотворчості та право реалізації виражається у тому, що правосвідомість:

– певною мірою ніби випереджає юридичне право, є його безпосереднім ідейним джерелом, існує “до” права;

– діє “паралельно” з правом: уловлює потреби його вдосконалення в напрямку відображення об'єктивних суспільних процесів; визначає зміни і

перспективи розвитку права; безпосередньо впливає на процес та результати правотворчості;

– існує “після” права в тому сенсі, що є орієнтиром вибору доцільного, оптимального варіанта поведінки в межах норм права, які застосовуються або реалізуються;

– є інтелектуальним інструментом ефективного використання законодавства, тлумачення норм права;

– може використовуватися як важливий інструмент застосування аналогії закону й аналогії права з метою заповнення прогалин у законодавстві;

– виступає як ідейно-моральне мірило професіоналізму діяльності посадових осіб у системі органів державної влади та місцевого самоврядування;

– є засобом забезпечення законності і справедливості застосування правових норм (зокрема, при визначенні юридичної відповідальності за правопорушення) тощо [10].

За суб'єктами (носіями) правосвідомості І. В. Воробйова та І. В. Жданова розрізняють такі форми правосвідомості:

1) індивідуальну – сукупність правових поглядів, почуттів, настроїв і переконань конкретного індивіда;

2) групову – виражає ставлення до права, правових явищ, їх оцінку з боку соціальних груп, формальних та неформальних колективів, відображає їхні загальні інтереси і потреби, їхнє співвідношення з інтересами всього суспільства;

3) суспільну – виражає ставлення до права всього суспільства, відображає його інтереси [5].

М. І. Єнікєєв зазначає, що суспільна та групова правосвідомість виявляється не інакше як через індивідуальну правосвідомість, і в кожній людині вона проходить крізь призму особистих інтересів, рис характеру [6].

Професійна правосвідомість сучасного юриста та її основні компоненти відрізняються здатністю до постійного розвитку і вдосконалення у процесі юридичної діяльності, можливістю долати труднощі на тій чи іншій ділянці

такої діяльності, що сприяє вияву творчої активності юриста. Звідси готовність до певного виду юридичної діяльності являє собою не лише раніше набуті спеціалізовані юридичні знання, навички, уміння, правові установки, психічні якості фахівця, але й актуалізацію цих компонентів, їх активне використання для можливості здійснення конкретних правових дій у цей момент. Така внутрішня налаштованість юриста на конкретні дії щодо застосування права в певний момент, змобілізованість усіх компонентів професійної правосвідомості на здійснення активних і доцільних правозастосовних дій може бути названа ситуативною (тимчасовою) готовністю до правозастосовних дій.

Правова дійсність розглядає право в статистиці та динаміці його буття. Це об'єднання понять про “право в книжках” і “право у житті”, тобто про те право, яке повинно існувати, та про існуюче право. Дослідження поняття і змісту правосвідомості передбачає визначення її структури. Останнім часом у науковій літературі багато уваги надається аналізу структурних елементів індивідуальної правосвідомості. Проте, до цих пір вчені не дійшли єдиної думки стосовно цього питання, є відмінності в назві й обґрунтуванні елементів структури правосвідомості. Г. Х. Єфремова виокремлює п'ять складових правосвідомості: знання права; уявлення про право; ставлення до права; вимоги, що висувуються до права; ставлення до виконання правових розпоряджень. О. Р. Ратінов залежно від способу відображення правових явищ у структурі правосвідомості виявляє пізнавальну і соціально-психологічну частини [9]. О. М. Столяренко відзначає інформаційний, інформаційно-емоційний та інформаційно-емоційно-вольовий компоненти [11].

Ґрунтуючись на прийнятій у науці структурі правосвідомості і з урахуванням цілей нашого дослідження, ми дотримуватимемося формулювання таких провідних структурних компонентів правосвідомості: когнітивний, комунікативний, емоційно-ціннісний та поведінковий.

Когнітивний компонент – це система концентрованих правових поглядів, що ґрунтуються на певних соціальних і наукових пізнаннях. Ядром когнітивного компонента є знання права, які, по суті, звертаються до кожної

людини з розпорядженнями, дозволами та заборонами, надають їй права і покладають обов'язки. Когнітивний компонент правосвідомості є сукупністю понять, уявлень, поглядів, ідей, що належать правовим явищам.

З когнітивним компонентом тісно пов'язано емоційно-ціннісний компонент правосвідомості, який виражає відчуття, настрої, оцінки, ставлення, думки, звички, традиції людей. Ці стани значною мірою виникають стихійно, під впливом повсякденних умов практичного життя в результаті соціальної взаємодії людей. Водночас вони характеризують ставлення людей до права, законності, системи правових установ, різних правових ситуацій, тобто їхню буденну правову орієнтацію. Через емоційно-ціннісний компонент правосвідомості реалізуються знання права; органічно властиві правовій культурі звичаї, традиції та взагалі все те, що ввійшло до звички, у побут, у культуру особистості; її самооцінка, тобто вміння критично оцінити свою поведінку з точки зору відповідності принципам і нормам права.

Дослідження О. М. Столяренка свідчать, що правова ідеологія та правова психологія, як складові змісту правової свідомості, знаходяться в тісному взаємозв'язку, взаємодіють, обслуговуючи один одного. Досягнуте знання і розуміння правової теорії є основою для наступного складнішого етапу формування правосвідомості, мета якої – розвиток та становлення правових поглядів, визнання вимог права і формування вміння робити вибір правомірного варіанта поведінки. Однією з якісних змін, яка відбувається у свідомості особистості під впливом права, є формування переконань. Ґрунтуючись на правових знаннях, переконання є складнішим соціально-психологічним утворенням. Переконання полегшують правильний вибір юристом відповідних варіантів поведінки, і, навпаки, їхня відсутність ускладнює орієнтацію особистості в тій чи іншій правовій ситуації [11]. Установка виявляється в чіткій спрямованості свідомості та поведінки особистості. Проте, найважливішою властивістю правової установки є те, що вона виступає як форма і метод соціального орієнтування, готовності діяти чітко певним чином, вибору системи соціальних цінностей. Це надає

можливість говорити про переконання “як систему фіксованих соціальних установок – ціннісних орієнтацій”. Залежно від конкретного виду схильності особистості можна говорити про установку на позитивне сприйняття та засвоєння правової інформації, установку на вибір правомірних варіантів поведінки [11].

Поведінковий компонент правосвідомості – це правова установка, зміст якої полягає в готовності індивіда практично діяти, виявити активність у галузі пізнання і реалізації права (це ще не сама поведінка, а лише готовність). Правова установка – це динамічний аспект правосвідомості, регулювальник поведінки особистості. У формуванні структури правової установки особистості юриста особлива роль належить її вольовій активності. Поведінковий елемент акумулює в собі ідеологічний та психологічний елементи і змикається з вольовою позицією юриста, з психологічною стороною процесу, практичною діяльністю щодо досягнення конкретної правової мети.

Залежно від того, які ідеї, відчуття, уявлення, оцінки, думки домінують у певний момент, можна судити про стан правосвідомості особистості юриста. Отже, стан правосвідомості – це не просто сукупність тих чи інших ідей, поглядів, уявлень та відчуттів, емоцій, переконань, оцінок, мотивів діяльності, а таке їхнє положення, коли одні з них домінують, визначаючи поведінку юриста.

Висновки. Узагальнюючи викладене вище, можна зробити такі висновки:

1. Правосвідомість є інтеграційним особистісним утворенням, яке відображає дійсність у формі правових знань, оціночних ставлень до права і практики його вживання, правових установок та ціннісних орієнтацій, що регулюють поведінку особистості в юридично значущих ситуаціях.

2. Вплив правосвідомості на особистість юриста розглядається як регулятор її поведінки і правової діяльності. Розглядаючи питання впливу правосвідомості на фахівців юридичної сфери, більшість науковців виокремлює низку її складових відповідно до функцій правової свідомості (пізнавальної, оціночної та регулятивної). Пізнавальна (інтелектуальна) охоплює в собі певну суму юридичних знань і вмінь, оціночна (емоційно-ціннісний компонент) –

система оцінок та ставлень щодо різних юридичних явищ, регулятивна (вольовий компонент) – соціально-правові установки особистості.

3. Вплив правосвідомості на особистість, який тісно пов'язаний з феноменом формування правосвідомості юристів, поєднує у собі: успішність адаптації студентів у навчально-правовому середовищі, сформовану внутрішню потребу особистості юриста у змінах основних індивідуально-психологічних властивостей і показників правосвідомості через правове навчання, професійне становлення, виховну та соціальну підтримку, психологічний супровід.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Проведене дослідження не вичерпує всієї складності проблеми. Подальше її вирішення може бути продовжене за такими напрямками: розробка комплексу системних діагностик відстеження розвитку правової свідомості юристів; вивчення психології правового виховання і правового навчання; аналіз співвідношення розвитку правової свідомості з формуванням інших навчальних умінь; вивчення психологічного механізму перетворення правових знань у правові переконання; виявлення впливу психологічних особливостей юристів на процес розвитку правової свідомості та вироблення диференційованого підходу при вирішенні цієї проблеми; розробка курсів, методик психолого-педагогічного сприяння розвитку правової свідомості фахівця юридичного профілю.

Список використаної літератури

1. Алексеев, С. С. Философия права / С. С. Алексеев. – М. : Норма, 1997. – 336 с.
2. Бандурка, А. М. Юридическая психология : учебник / А. М. Бандурка, С. П. Бочарова, Е. В. Землянская. – Харьков : Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2001. – 640 с.
3. Васильев, В. Л. Юридическая психология / В. Л. Васильев. – 3-е изд. – СПб. : Питер, 2000. – 624 с.
4. Власов, В. И. Теория государства и права / В. И. Власов. – Ростов н/Д : Феникс, 2002. – 365 с.

5. Воробйова, І. В. Сучасні підходи до проблеми правової свідомості / І. В. Воробйова, І. В. Жданова // Правова свідомість молоді в умовах розбудови демократичної держави в Україні : матеріали міжвузівського науково-практичного семінару молодих вчених (Одеса, 17 лютого 2006 р.,) / за заг. ред. Долженкова О. Ф. – Одеса : ОЮІ ХНУВС, 2006. – С. 7–9.

6. Еникеев, М. И. Основы юридической психологии : учебник / М. И. Еникеев. – М. : Норма, 2009. – 448 с.

7. Ильин, И. А. О сущности правосознания / И. А. Ильин // Русская философия права: философия веры и нравственности. – СПб. : Питер, 1997. – 402 с.

8. Кобець, О. В. Структура професійної правосвідомості юриста / О. В. Кобець // Педагогіка і психологія. Формування творчої особистості: проблеми і пошуки : зб. наук. пр. – К. ; Запоріжжя, 2005. – Вип. 36. – С. 389–398.

9. Ратинов, А. Р. Структура правосознания и некоторые методы его исследования / А. Р. Ратинов // Методология и методы социальной психологии. – М., 1981. – С. 201–214.

10. Романов, В. В. Юридическая психология : учебник / В. В. Романов. – М. : Юрист, 1998. – 488 с.

11. Столяренко, А. М. Психологическая подготовка личного состава органов внутренних дел : учебное пособие / А. М. Столяренко. – М. : Академия МВД СССР, 1987. – 238 с.

12. Темченко, В. І. Формування професійної правосвідомості співробітників міліції (проблеми теорії і практики) / В. І. Темченко. – К. : НАВСУ: “ДС Авангард”, 2001. – 188 с.

Рецензент: кандидат психологічних наук, доцент Гульбс О. А.

Стаття надійшла до редакції 27.05.2013.

Кононенко С. В. Влияние правового сознания на личность специалиста юридического профиля

В статье раскрыты проблемы влияния правового сознания на личность юристов как в плане психологического анализа правосознания, так и в плане психологической характеристики комплекса профессионально важных качеств юриста.

Ключевые слова: *влияние правового сознания, личность специалиста юридического профиля, юридическая деятельность, сознание, право.*

Kononenko S. V. Impact of legal consciousness upon the personality of legal expert

In the article the problem of the influence of legal consciousness upon the identity of lawyers in the direction of psychological analysis of legal consciousness and psychological characteristics of the complex of professionally important qualities of a lawyer.

Key words: *impact of legal consciousness, personality of legal expert, legal activities, consciousness, law.*